

På återbesök i ramfaktorteorin Temaintroduktion

DONALD BROADY

Institutionen för lärarutbildning, Uppsala universitet

SVERKER LINDBLAD

Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet

Symposiet *På återbesök i ramfaktorteorin* genomfördes vid Uppsala universitet den 20–21 mars 1997 i anslutning till det av Skolverket finansierade forskarnätverket *Forum för studier av utbildning och kultur*. Intresset var överväldigande. Att nära hundra forskare och doktorander samlades för att diskutera en trettio år gammal forskningsinriktning tyder på ovanlig livskraft. Ramfaktorteorin, som sedan 1970-talet varit ett viktigt verktyg för att förklara sådant som betingelser för läroplanernas genomslag, verksamheten i klassrummet och den ojämlika behandlingen av olika elevgrupper, är uppenbarligen inte överspelad. Ett av våra syften med symposiet var att ge tillfälle till diskussioner om teorins relation till dagens omvandlingar av skola och samhälle.

Vi kunde glädja oss åt att ramfaktorteorins »fäder» Urban Dahllöf och Ulf P. Lundgren fanns på plats. Ytterligare en rad forskare ur olika generationer bidrog med anföranden och kortare diskussionsinlägg. Somliga försökte i backspeglarna förstå betingelserna för ramfaktorteorins genes, utveckling och verkan, andra prövade dess förklaringskraft i analyser av den dagsaktuella skolutvecklingen eller historiska material, åter andra konfronterade den med alternativa forskningstraditioner. Under båda dagarna fungerade Ingrid Carlgren och Staf Callewaert som kommentatorer.

I detta tidskriftsnummer har vi samlat flertalet av de längre anförandena. Urban Dahllöf inledde symposiet med att förkasta dess rubrik. »Ramfaktorteorin» har aldrig varit någon teori, möjligen ett sätt att tänka, och framför allt har det inte varit fråga om en teori utan om ett spektrum av forskningsansatser. Därefter beskrev Dahllöf hur det han föredrar att benämna »det ramfaktorteoretiska tänkandet» växte fram under 1960- och det tidiga 70-talet. Få bland deltagarna var bekanta med denna förhistoria.

Ulf P. Lundgren (1984) har i ett annat sammanhang tecknat ramfaktorteorins historia och valde att uppehålla sig vid dess relation till reformer, planering och politik inom utbildningsområdet. Lundgrens anförande öppnade ett för de flesta oväntat perspektiv på ramfaktorteorin. Den har inte bara

tjänat som ett verktyg för att förstå skolans förändringar. Den har dessutom bidragit till att forma senare års utveckling mot decentralisering och målstyrning. Eftersom Lundgren medverkat i åtskilliga kommittéer och utredningar där dessa förändringar linjerades upp och senare som generaldirektör för Skolverket övervakat genomförandet, hade hans anförande delvis karaktär av självreflexion.

Christina Gustafsson deltog under 1970-talet i forskningen kring skolans ramfaktorer (i likhet med Dahllöf värjer hon sig mot uttrycket »ramfaktorteorin») och genomförde bland annat en utvärdering av en försöksverksamhet med friare arbetsformer på ett högstadium. När hon tjugo år senare på nytt studerade arbetsformerna vid samma skola fann hon att frihetsgraderna i många avseenden minskat, vilket är paradoxalt eftersom läroplanerna och skoldebatten förespråkade allt mer av individualisering och aktivitetspedagogik. Dessa erfarenheter gav Christina Gustafsson anledning att reflektera över dels hur ramarna förändrats under de senaste decennierna, dels ramfaktorbegreppet som forskningsverktyg.

Sverker Lindblad och Fritjof Sahlström fokuserade frågor om ramfaktorer och undervisningsprocess, i synnerhet frågan om hur ramar konstitueras under processens gång genom den interaktion som sker i klassrummet i form av bland annat turtagning och elevernas interaktion med bänkkamrater. På basis av jämförelser mellan inspelningar av klassrumsinteraktion från början av sjuttioalet och från mitten av nittioalet hävdade de att förändringar faktiskt skett. Att läraren vänder sig till hela skolklassen är inte längre en lika dominerande undervisningsform. I dag sker mer arbete enskilt eller i grupp. Med stöd av Basil Bernsteins inramningsbegrepp menade Lindblad och Sahlström att eleverna idag har större inflytande över sitt arbete, men enbart i procedural mening. De har fortfarande föga att säga till om när det gäller vad de skall göra och kriterierna för bedömning av deras prestationer.

Ramfaktorteorin – och särskilt den så kallade styrgruppshypotesen som lades fram av Dahllöf och prövades i Lundgrens avhandling 1972 – innebar antaganden om lärares bedömningar och handlingar. Denna sida av den ramfaktorteoretiska ansatsen har återopats som ett tidigt exempel på forskning om lärares tänkande (se Clarks & Peterson 1986). I sitt anförande om ramfaktorernas relation till lärarnas perspektiv och strategier anställde Göran Linde och Lars Naeslund tillsammans med Sverker Lindblad en »orättvis betraktelse». De menade att en svaghet hos ramfaktorteorin är att lärarnas bedömningar härleds ur teorin och inte ur lärarnas praktiska förnuft. Ett sätt att hantera detta dilemma vore att undersöka hur ramar konstitueras som sociala fakta i lärares (och elevers) handlingar.

Ulf P. Lundgren och hans medarbetare utvidgade från slutet av 1970-talet ramfaktorteorin till en mer övergripande forskningsinriktning under rubriken »läroplansteori». Utvecklingen av undervisningsformer och »läroplanskoder» förklarades med hänvisning till ekonomiska, sociala och kulturella betingelser under skilda epoker. Ett exempel på studier av denna karaktär presenterades av Agneta Linné, som undersökt folkskolläroplanutbildningens omvandlingar.

Donald Broady ägnade sitt anförande åt att analysera betingelserna för ramfaktorteorins framväxt under pionjärperioden 1967-77 och orsakerna till dess anmärkningsvärda inflytande inom pedagogisk forskning, skoldebatt och utbildningspolitik.

Ett knappt halvår efter symposiet publicerades den internationella utvärdering av pedagogikämnet som Frank Achtenhagen, Jens Bjerg, Noel Entwistle, Tom Popkewitz och Lise Vislie genomfört på uppdrag av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (Rosengren & Öhngren 1997). Här lyfts ramfaktorteorin och dess senare utveckling till läroplansteori fram som en fruktbar och framgångsrik tradition, som bidrog till att bryta psykologins och psykometrins dominans inom utbildningsforskningen och att vidga perspektivet till att omfatta utbildningspolitik och skolans sociala och historiska förutsättningar. Det rör sig enligt HSFR's utvärderare om »en viktig svensk intellektuell tradition som lämnat ett unikt bidrag till den internationella litteraturen» (Rosengren & Öhngren 1997 s 182; övers DB), närmare bestämt på tre områden:

Ett slag av studier berör politik och utbildningspraktiker och sträcker sig från analyser av de institutionella målens och normernas förändringar till studier av utvärdering, professionalisering och social rekrytering till utbildning. En andra linje utgörs av historiska studier som uppmärksammar den sociala formeringen av pedagogiska praktiker och kunskapssystem. Den tredje linjen innefattar studier av sociala bestämningar till lärares och elevers praktiker med fokus på undervisning och lärande som sociala fakta i relation till frågor om kulturell reproduktion. Ibland fokuserar klassrumsstudier på relationen mellan utbildningens mikro- och makropraktiker; i andra fall erbjuder de paradigmer som tjänar som alternativ till detta slag av strukturellt tänkande. Det är viktigt att inse att dessa tre linjer bygger på inbördes skilda paradigmatiska antaganden om utbildningsvetenskapernas syfte och metodologier. (Rosengren & Öhngren 1997 s 178).

Den utveckling som initierades av ramfaktorteorin har således grenat sig i flera riktningar. Åtskilliga metoder och problem som i dag kan te sig olikartade har en delvis gemensam förhistoria. Behovet av självreflexion inom dagens svenska pedagogiska forskning motiverar ett återbesök i ramfaktorteorin.

Till sist kan ett återbesök ge anledning att fråga på vad sätt skolan och undervisningspraktikerna förändrats sedan den period då ramfaktorteorin tog form. För trettio år sedan nådde den klassiska svenska välfärdsmodellen sin höjdpunkt. Centralt fattade beslut och regleringar tjänade som styrinstrument. Tilltron till standardiserade lösningar på samhällsproblemen var stark. Sedan dess har mycket hänt. Skolväsendet har avreglerats och decentraliserats. Mål- och resultatstyrning prioriteras. Kursplaner och timplaner erbjuder fler frihetsgrader och det har blivit mer tillåtet att ordna alternativa bildninggångar innanför och utanför skolans väggar.

Allt detta innebär att vi inte kan förvänta oss att livet i klassrummet levs på samma sätt som för trettio år sedan. Tack vare det observationsmaterial som samlades in under 1970-talet finns möjligheter till jämförelser. Och frågan inställer sig: var ramfaktorteorin så till den grad bunden till sin tids forskningsobjekt – en undervisningsprocess styrd av detaljerade kurs- och timplaner och normalt karakteriserad av att läraren vände sig till hela skolklassen samtidigt – att den i dag spelat ut sin roll? Vi tror inte det. Många av de för ramfaktorteorin centrala problemen kvarstår, exempelvis frågan om relationerna mellan resurser, verksamhet och resultat, i dag kanske än mer angelägen med tanke på de ökande skillnaderna mellan sociala grupper och mellan skolor. Den faktiska valfriheten i svensk skola är mer begränsad än vad den rådande ideologin gör gällande. Rambegreppet är ett brukbart verktyg när vi försöker förstå undervisningens skilda förutsättningar på olika håll i det allt mindre enhetliga svenska skolväsendet. Ett återbesök är mödan värt.

LITTERATUR

- Clark, C. & Peterson, P. 1986: Teachers' thought processes. I M. Wittrock (red): *Third handbook of research on teaching*. New York: MacMillan.
- Lundgren, U.P. 1984: »Ramfaktorteorins» historia. I D. Broady & U.P. Lundgren (red): *Rätten att tala*. (Skeptron 1) Stockholm: Symposion.
- Rosengren, K.E. & Öhngren, B. 1997 (red): *An evaluation of Swedish research in education*. Stockholm: HSFR.